

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ВОБРАЗА ЛІРЫЧНАЙ ГЕРАІНІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЖАНОЧАЙ ПАЭЗІІ ПАЧАТКУ ХХ ст.

І. І. Шматкова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, i.shmatkova@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца рэпрэзентацыя вобраза лірычнай герайні ў беларускай жаночай паэзіі пачатку ХХ ст. на прыкладзе творчасці Цёткі (Алаізы Пашкевіч), Канстанцыі Буйло, Зоські Верас. Адзначаецца адметнасць лірыкі беларускіх паэтэс, яе асноўныя ідэйна-тэматычныя і жанрава-стылёвыя заканамернасці.

Ключавыя словы: лірычная герайнія; беларуская жаночая паэзія пачатку ХХ ст.; рэпрэзентацыя вобраза; ідэйна-тэматычны змест; жанрава-стылёвыя адметнасці.

Пачатак ХХ ст. стаў якасна новым этапам у развіцці беларускага прыгожага пісьменства, гэта эпоха адраджэння нацыянальнай культуры, мовы, час фарміравання новай нацыянальнай літаратуры. На ніве нацыянальнага адраджэння побач з мужчынамі-творцамі актыўна працавалі і жанчыны, сярод якіх найбольш актыўна праявіла сябе **Цётка (Алаіза Пашкевіч)** (1876–1916). Так, у 1903 г. у «Каляднай пісанцы» быў надрукаваны верш Цёткі «Мужык не змяніўся», у 1904 г. у «Велікоднай пісанцы» – вершы «Нямаш, але будзе» і «Музыкант беларускі». У 1905 г. у газеце «Северо-западный край» побач з беларускімі фальклорнымі творамі былі надрукаваны шырока вядомыя ў свой час рэвалюцыйныя вершы Цёткі «Пад штандарам», «Мора» і «Хрэст на свабоду». Ужо ў 1906 г. у новым выданні – газеце «Наша доля» – у № 1 былі змешчаны яе вершы «Наш палетак» і «Прысяга над крывавамі разорами». У тым жа 1906 г. у Львове былі надрукаваны два паэтычныя зборнікі Цёткі «Хрэст на свабоду» і «Скрыпка беларуская».

Аднак у другой палове творчага шляху Цёткі адбыліся змены ў паэтычным светапоглядзе, яе лірычны радок стаў больш інтымным. І менавіта ў гэты час, нягледзячы на тое, што яшчэ сустракаецца аповед у творах ад імя лірычнага героя мужчынскага полу (вершы «Тры кветкі», «Грай»), аўтарка актуалізуе пытанне жаночай долі. Магчыма, гэтаму паспрыяла падарожжа па Еўропе, дзе яна ўбачыла іншыя ўмовы жыцця жанчын і дзяцей, якіх ніхто не крыўдзіць, не б'е, жывуць яны ў чысціні, атрымліваюць адукацыю: «Фінскі народ першы ў Еўропе прызнаў роўныя правы кабетам. Кабета-матка – свядомая фінляндка-патрыётка –

яшчэ ў калысцы пачне навучаць свае дзеткі любіць родны край, родны народ, любіць і паважаць справядлівасць роднага народа» [8, с. 142]. І як супрацьлегласць – лёс беларускай вясковай жанчыны: «*Ой, кабеты, ой, вясковы, // Ой вы, кветкі прызавяты! // Ой, лілейкі вы без мовы, // Ой вы, птушкі бескрылаты!..*» [8, с. 81]. Прыкметна тое, што аўтарка дае надзею на лепшую будучыню праз асвету, праз працу: «*Вер: не згінеш, сірацінка, // Беларуска дзяўчынка! // Ў нашым краю многа гэтак // Ў людзі выйшла сірат-дзетак...*» [8, с. 87].

Менавіта на два розныя полюсы творчага таленту Цёткі – узнёслы, аратарскі, прапагандысцка-рэвалюцыйны і інтымны, лірычны, пяшчотны – указаў яшчэ літаратуразнаўца Л. Клейнбарт (1875–1950): «Заўсёды ёсць галіна, дзе паэт адчувае сябе найбольш інтымна. Калі гэта так, то з вершаў Цёткі-Пашкевіч кідаецца ў вочы тое, што прысвечана жанчыне» [5, с. 253]. Ён дае вельмі трапнае вызначэнне жаночай суб'ектыўнасці: «Каб спачуваць усяму жаночаму, не трэба падкупляць сябе на яго карысць. Трэба адчуваць у сабе жаночую асобу ў поўным аб'ёме, што мы і бачым перш за ўсё ў творах пісьменніцы. Жаночая інтуіцыя, жаночы пачатак у наяўнасці ў Цёткі. Але жаночы свет, жаночая псіхалогія не ствараюць той жаночай аднабаковасці паэтэсы, якую мы бачым у творчасці многіх і многіх пісьменніц» [5, с. 255]. Спасылаючыся на папулярную ў пачатку XX ст. кнігу Ота Вейнінгера, у якой вылучаюцца два элементы чалавечай індывідуальнасці: мужчынскі, актыўны і жаночы, пасіўны, Л. Клейнбарт вызначае ў асобе Цёткі наяўнасць іх абодвух: «Мужчынскі элемент прадстаўлены ў яе палітычных вершах, у якіх такую ролю выконвае мужчынскі розум, кіпучая прырода. Тут зусім няма жаночых пачуццяў і ўяўленняў. У іх бясконца крыніца руху, дынамікі. Зусім іншая справа – яе асабістая лірыка. Тут жаночы суб'ектыўнізм выступае на першы план. Чым больш важкі твор гэтага роду, тым больш пра сябе дае ведаць эмацыянальнасць, уласна жаночая эмацыянальнасць» [5, с. 255]. Сапраўды, побач з «*дынамітам і гранітам*» (верш «*Вера беларуса*») у паэтэсы «*Ой, мілыя, мілыя, снегам пакрыты // Загоны, лясочкі, дарожкі мае!*» (верш «*З чужыны*»). Л. Клейнбарт вельмі трапна на прыкладзе аналізу твораў беларускай паэтэсы XX ст. Цёткі вызначыў адметнасць беларускай жанчыны таго часу: «Паколькі вершы Цёткі неадлучныя ад яе спраў, то ў іх увасобіліся дзве рысы жанчыны-беларускі: *гераізм і стальная цвёрдасць сэрца*» [5, с. 256].

Сапраўды, у асобе Цёткі зліліся дзве рысы – пяшчотнасць жанчыны і моцны характар, таму яна здольная адстаяць сваё права на лепшую долю. Выратаванне жанчын, іх шлях да лепшага жыцця яна бачыла ў першую чаргу праз адукацыю. І сама яна пасля вяртання ў Беларусь займаецца асветніцкай дзейнасцю – рэдагуе часопіс «*Лучынка*», у ім друкуе

аднайменны верш: *«Паволі, ціха, у роўнай меры // Будзем з “Лучынкай” наперад спяшаць – // З вёскі ў вёску, праз кожныя дзверы // Клікаць, каб моладзь святло выйшла ўзяць. // Моладзь, вы – сіла ў кожнай хаце, // Вы – сонейка, радасць для бацькі, для маці, // Вучыцеся, старайцеся, багацеся у сілы, // Бо ждзэ вас з надзеяю край наш радзімы»* [8, с. 86].

Яшчэ адна беларуская паэтэса, якая стаяла каля вытокаў беларускай літаратуры і заклала разам з Цёткай падмурак жаночай паэзіі, – **Канстанцыя Буйло** (1893–1986). У 1909 г. на старонках газеты «Наша ніва» быў надрукаваны дэбютны верш К. Буйло «Хмаркі», пасля чаго пачалося яе актыўнае супрацоўніцтва з рэдакцыяй. У 1912 г. у газеце былі надрукаваны вершы паэтэсы «Рута», «Раніца», «Рана», «Ляці, душа», «Адказ на “З богам ідзі...”». Тут талент К. Буйло прыкмеціў Янка Купала, у 1910 г. ёй ён прысвяціў верш «Мая думка», на які атрымаў адказ ад аўтаркі – верш «Звон». Купала стаў рэдактарам выдання першай паэтычнай кнігі К. Буйло «Курганная кветка», якая ўбачыла свет у 1914 г.

Тады, ужо ў пачатку ХХ ст., даследчыкі – пачынальнікі беларускага літаратуразнаўства звярнулі ўвагу на жаночую творчасць як асобны феномен, зрабілі першыя спробы інтэрпрэтацыі вобраза лірычнай гераіні іх твораў. Так, А. Луцкевіч зазначаў: «Цётка і Буйло – бясспорна, найбольш выдатныя жаночыя сілы ў беларускай паэзіі, але ж якія яны розныя тыпы! Цётка – уся адзін парыў у выш, да вялікіх ідэалаў. Яна б’ецца са злыбедамі жыцця, надрываючы свае сілы, яна змагаецца з нядоляй і няволяй свайго народу, а шчасце асабістае – гэта толькі ціхае, таёмнае жаданне збалелай душы. Буйло – маладая, поўная сіл і ахвоты да жыцця дзяўчына, каторая глядзіць на свет такімі вачыма, як павінна глядзець дзяўчына з гарачым сэрцам і чыстай душой, маючы 18–20 гадоў. І не дзіва, што на першым месцы ў яе стаіць асабістае шчасце, што ў яе вершах чуюцца гарачыя словы кахання. <...> Эратычная інтуіцыя – гэта характэрная адзнака творчасці Канстанцыі Буйло» [7, с. 67–68]. Максім Багдановіч, высока ацаніўшы яе «праўдзівы асабісты талент» у артыкуле «Глыбы і слаі», у артыкуле «Беларускае адраджэнне» аднёс яе «не вельмі яркія, але гладкія вершы» да любоўнай лірыкі [1, с. 453]; М. Гарэцкі ў сваёй «Гісторыі беларускае літаратуры» ў слоўніку-дадатку ў азначэнні відаў лірыкі як прыклад любоўнай паэзіі называе К. Буйло [4, с. 390]. Цікава, што яе імя называецца як прыклад і ў азначэнні тэрміна «эротыка» [4, с. 405]. Такім чынам, амаль адразу крытыкамі яна была прызнана пясняркай кахання, менавіта яе інтымная лірыка стала новым словам у беларускай літаратуры «плачу і смутку» «нашаніўскай» пары. Цікава, што ў той час, у 10–20-я гг. ХХ ст., менавіта жаночая інтымная лірыка была ацэнена так высока. Магчыма, гэты факт з’яўляецца пацвярджэннем «Тэорыі сексуальнай рэвалюцыі» К. Мілет, якая сцвярджала, што

тэма кахання ў жаночай паэзіі – адзіная, якую высока цэняць мужчыны. Але з другога боку, шчырае інтымнае слова К. Буйло ў пачатку 1950-х гг. атрымала ўжо супрацьлеглую ацэнку (зборнік «Світанак» быў «разгромлены» крытыкамі з-за недастатковай колькасці ў ім грамадзянскіх матываў).

Зоська Верас (Людвіка Сівіцкая) (1892–1991) – яшчэ адзін адметны паэтычны сусвет, у якім адлюстравалася лёс як асобнай жанчыны, так і ўсёй Беларусі ў XX ст. Дэбютавала Л. Сівіцкая (пад псеўданімам Мірко) у друку ў 1911 г. у газеце «Наша ніва» з вершам «Песня сіраты». А. Лойка называе голас маладой аўтаркі «заангажаваным грамадзянскімі матывамі смутку і тугі» [6, с. 462], што цалкам тлумачылася далучэннем Л. Сівіцкай да кагорты твораў «нашаніўскага кола», для якіх, сапраўды, актуальна паўставала дыскусійнае пытанне: «Чаму плача песня наша?» Але як і ў адказе «аднаго з парнасаўцаў», так і ў творчасці аўтаркі цяжка было знайсці іншы матыв, калі жыццё было непячым: агульны песімізм у грамадстве, ранняя страта бацькі, зрушаныя надзеі, вяртанне ў дзедува сядзібу, вымушаны перапынак у вучобе і іншае нараджаюць невясёлыя радкі: *«Так мне сумна! Ё свеце цяжка // Жыці сіратой... // Ой, прыйдзі ты, мая доля, // Зжалься нада мной...»* [2, с. 23]. Агульным сумным настроем прасякнуты таксама і вершы «Заўчасныя...» (1910), «Вецер ты мой...» (1911, надрукаваны ў «Нашай ніве» ў 1914 г.), «Зімовая ціш» (1911), «Скажыце мне, людзі» (1911), у якіх матывы смутку і болю перададзены ў народна-песенным стылі. Тым не менш сярод агульнага суму сярод ранніх твораў вылучаецца верш «Што я люблю?» (1911), у якім гучаць экзістэнцыйныя матывы ўсёпаглынальнай любові да ўсяго – і да блізкіх людзей, і да роднай прыроды, і да радзімы: *«Што больш люблю? Не далічусь, // Бо я люблю зямельку нашу, // Ёвесь край мой родны Беларусь!»* [2, с. 21].

У 1913 г. намаганнямі ў многім самой Л. Сівіцкай быў выдадзены зборнік твораў удзельнікаў Гарадзенскага гуртка беларускай моладзі «Колас беларускай нівы», сама рэдактарка напісала да яго ўступ і змясціла некалькі сваіх твораў, сярод іх вершаваныя «Малітва» (1913) і «Над Нёманам» (1911), пераклад верша М. Канапніцкай «Багата ж ты...» (1913). Паэтэса зачаравана краявідамі роднай бацькавай Гродзеншчыны, вобраз *«ціхага, яснага Нёмана, хвалі якога ідуць-плывуць удаль»* – адзін з улюбёных у аўтаркі. Радкі яе малітвы пазбаўлены эгаізму, напоўнены любоўю да ўсяго жывога: *«Не за сваю я душу гаротную, // душу сіраты і сэрца бяздольнае // Я небу шлю просьбу пакорную // На крылах малітвы прывольнай. // Не за сваё шчасце зямное...»* [3].

Адпаведныя змены настрою выкліканы знешнімі і асабістымі падзеямі ў жыцці аўтаркі. У 1915–1917 гг., пасля пачатку Першай сусветнай вайны, пераезду ў Мінск, узніклага такога моцнага і такога кароткага і

трагічнага кахання, у душы лірычнай гераіні бурны грамадскі настрой змяняецца інтымнымі пачуццямі і наадварот (вершы «Хоць людзі казалі, але не вер ты ніколі...» (1915), «У маёй беднай, сумнай песні...» (1915), «Сціхні, сэрца, сціхні» (1915), «Ён» (1915), «Вольны ветру, прыпеў...» (1917), «Сняцца мне вочы...» (1917), «Пад мяккім пухам» (1917), «Не вернецца чароўны месяц май» (1917), «Грамадою, грамадою...» (1917), «Псалм» (1917) і інш. Тут і спроба лірычнай гераіні супакоіць сваё сэрца: «Сціхні, сэрца, сціхні... // Хай не знаюць людзі, // Як ты тужыш-б'ешся, // Разрываеш грудзі...», і радасць ад сустрэч з каханым: «Пад вуліцай ледзь чутныя гукі, // Кружыліся мы лёгка з табой...» [3], і прага жыцця: «Вольны ветру прыпеў // І вясенніх вод сум // Разбудзілі ў душы // Многа дум... многа дум... // Усё ўстае да жыцця... // І мне хочацца жыць!» [2, с. 25] і інш. Але за вясновай сустрэчай прыйшло восеньскае расстанне, да лірычнай гераіні каханы прыходзіць толькі ў сне: «Сняцца мне вочы, // Іскрыстыя вочы, // Што мора кахання // Таілі на дне... // Сняцца мне губы, // Гарачыя губы, // Што нектарам боскім // Паілі мяне...» [2, с. 26], змяняецца ход думак, вобраз раю перад вачамі змяняюць слёзы: «Грамадой, чарадою, // Плылі думкі за табою // ясны, светлы май. // Паўставалі летуценні... // Заціхала боль, цяргенне, // прад вачыма – рай. <...> Засумаваці нудна вочы... // Паліліся дажджу слёзы, // восень надышла... // Душа сціхла...» [3].

Пасля смерці каханага суцэльны сум запаланіў душу лірычнай гераіні (верш паводле А. Асныка «Сум», 1920): «Над маёю душой, // поўнай дум, // Шэрыя скрылі прасцёр // ціхі Сум. // Мае вочы ўпіліся // ў яго твар. // Ён высаў усенькі // жыццёвы жар. // І вясёлы на вуснах // выгасіў смех...» [2, с. 27]. На шчасце, паступова «сумныя чары» лірычнай гераіні змяніліся «чароўным краем» ад выхавання народжанага сына: «Сыночку маленькі, ты ручку мне дай, // Цябе павяду я ў нязведаны край. // Мы пойдзем вузенькай мяжой удваіх, // Так мякка, нат крокаў не ўчуем сваіх, // Так мякка, прыгожа, пахуча... аж рай!..» (верш «Чароўны край», 1922) [2, с. 28]. Тады ж напісаны цудоўны дзіцячы верш «На імяніны сыночку Тоню» (у зборніку «Каласкі» назва была зменена «На імяніны»). Лірычная гераіня вершаў Л. Сівіцкай гэтага часу спаўна «акунулася» ў шчасце мацярынства, падзеі гэтаму спрыялі (нараджэнне яшчэ аднаго дзіцяці – дачушкі, праца над дзіцячымі часопісамі), нават свае творы гэтага часу яна падпісвае цёплым псеўданімам – *Мама*.

Параўнальны аналіз рэпрэзентацыі вобразаў лірычных гераінь беларускімі паэтэсамі пачатку ХХ ст. дапамагае нам вызначыць у першую чаргу «адметнасць унутранага свету жанчыны, які вылучаецца сваёй павышанай уражлівасцю, эмацыянальнасцю, драматызмам; асаблівасць жаночага светаўспрымання – абвостранае пачуццё прыгожага, дабрыня,

спачуванне, адкрытасць, даверлівасць, інтуітыўная прадбачлівасць, заклапочанасць будучым. Жаноцкасць паэтэс выяўляецца як праз выбар тэм (прыярытэт тэмы кахання), іх асэнсаванне (напрыклад, тэма ўзраставай мяжы), так і праз асаблівасці паэтычнага стылю (лірызм, музычнасць верша, карані якіх у народных песнях, выконваемых здаўна пераважна жанчынамі) і інш.» [9, с. 22–23].

Значэнне лірыкі беларускіх паэтэс пачатку ХХ ст. немагчыма пераацаніць. Цётка, Канстанцыя Буйло, Зоська Верас сталі стваральніцамі новай беларускай літаратуры, прыўнеслі ў яе новую хвалю адрэджэнскай ідэі, магутную стыхію лірызму, творча пераўтварыўшы фальклорную паэтыку, аб'ядналі ў сваёй творчасці магутную энергію, дынамізм з пяшчотнай звышпачуццёвасцю.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Багдановіч, М.* Глыбы і слаі / М. Багдановіч // Інтымны дзённік : выбр. тв. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006. – 528 с.
2. *Верас, З.* Выбраныя творы / З. Верас ; уклад., прадм., камент. Г. Запартыка. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 572 с.
3. *Верас, З.* «Вялікі» нататнік / З. Верас // Літ. музей М. Багдановіча. – Асн. фонд. – КП 11235.
4. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі ; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с.
5. *Клейнборг, Л. М.* Молодая Белоруссия: очерк современной белорусской литературы 1905–1928 гг. [Электронный ресурс] / Л. М.Клейнборг. – Минск : Беларус. гос. изд-во, 1928. – 508 с. – Режим доступа: <http://lib.narbel.bsu.by/l-m-klejnborg-molodaja-belorussija.html>. – Дата доступа: 10.06.2022.
6. *Лойка, А. А.* Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1989. – Ч. 2. – 480 с.
7. *Луцкевіч, А.* Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч ; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 460 с.
8. *Цётка.* Выбраныя творы / Цётка ; уклад., прадм. В. Коўтун ; камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2001. – 336 с.
9. *Шматкова, І. І.* Беларуская жаночая паэзія ХХ стагоддзя : вучэб.-метада. дапам. / І. І. Шматкова. – Мінск : БДУ, 2023. – 199 с.